

Ivan Krastev

Zabloda o transparentnosti

Kjer je močna svetloba, je tudi temna senca.

Goethe

Razočaranje nad demokracijo, utemeljeno z nezaupanjem v poslovne in politične elite, je spodbudilo razmah obsedenosti s transparentnostjo. Vendar izrabljanje nezaupanja ne more preprečiti izgube moči volivcev, lahko pa ustavi demokratične reforme.

Dobro znana francoska grafika iz leta 1848, ko so francoski državljani dobili splošno volilno pravico, povzema dileme nastajajočih evropskih demokracij. Na njej je upodobljen delavec s puško v eni roki in volilno kroglico v drugi. Sporočilo je jasno: krogle za narodove sovražnike in volilne kroglice za razredne. Volitve naj bi bile sredstvo vključevanja in izgradnje naroda. Delavce so vključile v narod s tem, da so jim omogočile vpliv. Človek s puško v eni roki in volilno kroglico v drugi simbolizira prihod demokracije v Francijo, ker je hkrati Francoz in delavec, predstavnik naroda in družbenega položaja ter je sodeloval v razrednem boju. Razume, da je tudi človek, ki stoji zraven njega na barikadah, delavec in Francoz, ki mu je popolnoma jasno, kdo je sovražnik. Njegova puška ni le simbol ustavnih pravic, temveč dokaz, da je novi demokratični državljani pripravljen braniti tako domovino kot razredne interese. Ve se, da je vpliv njegovega glasu odvisen od ognjene moči njegove puške. Volilna kroglica je dodatno orožje, kajti volitve so kulturna oblika državljanske vojne. Niso le mehanizem za zamenjavo oblasti, temveč orodje za prenovo sveta.

Konec demokracije

V času, ko je globalna privlačnost demokracije močnejša kot kadar koli, je osupljivo, da je kriza demokracije tako silovita. Ta članek je del osrednjega vprašanja *Konca demokracije* o tem, kakšna bo posledica vnovičnih razprav o temeljnih načelih sodobne družbe.

Današnji povsod navzoči pametni telefon mogoče ni puška, zmore pa čisto svoj način streljanja. Lahko dokumentira zlorabe moči in o njih obvesti javnost. Lahko povezuje ljudi in jim daje moč. In lahko širi resnico. Najbrž ni naključje, da je nedavni val ljudskih protestov po vsem svetu sovpadel s širjenjem pametnih telefonov. Nedorodne fotografije, objavljene na družabnih omrežjih, so povzročile številne politične škandale. Na Kitajskem sta *brat ročna ura* (Yang Dacai) in *stric hiša* (Cai Bin) le dve od najnovejših žrtev državljana s pametnim telefonom. Oba sta uradnika nižjega ranga, pri katerih je spletni mobing letos ugotovil sum korupcije. *Brata ročno uro* so na več fotografijah zalotili z dragimi urami na roki, nekatere so stale več, kot je zaslužil v celem letu. *Stric hiša*, ki je bil vodja urada za urbanistično urejanje okrožja v mestu Guangzhou na jugu Kitajske, je, kot so ugotovili, zbiral nepremičnine, skupaj jih je imel dvaindvajset. Oba so našli državljani, opremljeni s pametnimi telefoni. V Rusiji je legitimnost ruske Pravoslavne cerkve spodkopal blogger, ki je na facebooku objavil fotografijo patriarha, kako si natika drago ročno uro, še huje pa je bilo, ko so Rusi izvedeli, da je patriarhova skupina za odnose z javnostjo priredila video posnetke, da javnost zanje ne bi izvedela. V Siriji so državljani, oboroženi s pametnimi telefoni, dokumentirali nagnusne režimske zločine. In v Združenih državah je pametni telefon posnel sramotno "opombo o 47 odstotkih" guvernerja Mitta Romneyja, ki je povzročila ogorčenje pri drugi polovici Američanov (in upajmo, da tudi med tistimi, ki spadajo med prvotnih 47 odstotkov).

Pametni telefon je lahko tudi osebni detektor laži. Volivec lahko v živo preverja dejstva o različnih trditvah in izjavah politikov, od najpomembnejših političnih vprašanj do bolj vsakdanjih osebnih anekdot. Ko se je republikanski kandidat za podpredsednika ZDA Paul Ryan "zmotil" o svojem prvem izidu maratona – trdil je, da ga je pretekel prej kot v treh urah, v resnici pa je potreboval več kot štiri ure –, je njegova "napaka" takoj povzročila dvome o kandidatovi verodostojnosti. Ne trdim, da politiki ne morejo več vleči ljudi za nos, vendar tvegajo, da se bodo pri tem osmešili. Neverjetni vpliv spletnih strani na preverjanje dejstev med zadnjo predsedniško kampanjo jasno dokazuje moč pametnih telefonov pri odkrivanju resnice – ali vsaj sprenevedanju, da ima javnost dostop do resničnih dejstev.

Pametni telefon državljanom tudi omogoča, da govorijo in izražajo svoja gledišča in mnenja. Lahko pokličejo, pošljejo elektronsko pošto in objavljajo svoje sodbe na twitterju ter tako prispevajo k sprotnim širšim političnim razpravam. Vsak od treh pogovorov med dvema kandidatoma med nedavno ameriško predsedniško kampanjo je že v času pogovora dobil več kot sedem milijonov tvitov. Življenje v dobi twitterja morda ni bolj prosvetljeno, je pa veliko bolj zabavno.

Toda novi državljani morda lahko najbolj kritično uporabljajo pametne telefone, da mobilizirajo javnost, vabijo državljane na ulice, da bodo skupaj branili svoje interese. Arabska pomlad je bila najskrajnejši prikaz moči državljanov, oboroženih s pametnimi telefoni, dokaz, da lahko z njimi odstavljajo tirane in ustvarjajo zgodovino. Pametni telefoni ne morejo pohabljeni ali ubijati, lahko pa poskrbijo, da je tako početje za oblasti, ki to počnejo, dražje. Arabska pomlad je poleg tega pokazala pomembne meje vpliva pametnega telefona. Človek s takšnim telefonom nikoli ne ve, kdo se bo odzval na njegovo vabilo k politični akciji. Morda ima prijatelje na facebooku, nima pa prave politične skupnosti in voditeljev. S tvitanjem lahko povzročiš revolucijo, ne moreš pa spodbuditi sprememb. Seveda se je izkazalo, da so na volitvah po revoluciji na Bližnjem vzhodu zmagale islamistične politične stranke s tradicionalno strankarsko strukturo in jasno ideologijo.

Človek s pametnim telefonom v eni roki in prazno volilno kroglico v drugi danes simbolizira stanje naše demokracije. Vendar ta človek ni prepoznaven član kake razredne ali etnične skupine in tudi volilna kroglica mu kot orožje ni več na voljo. Ne razmišljamo o barikadah in le nejasno se nam sanja, kdo so "tovariši" in kdo sovražniki. Tako volilna kroglica kot pametni telefon sta orodji za nadzor, ne za izbiro. Volivec s pametnim telefonom se najbolj boji, da bodo ljudje, za katere bo glasoval, le sebično skrbeli za svoje koristi. Državljan s pametnim telefonom se ne sooča s težkimi ideološkimi odločitvami, kot so se njegovi predhodniki. Medtem ko se je možnost izbire v zadnjih desetletjih močno razmahnila, je bilo v politiki ravno nasprotno. Za politično opredeljenega državljana preteklosti je bil prestop v drugo stranko ali politični tabor tako nepredstavljen kot prestop v drugo vero. Danes pa je prestop od leve k desnici ali obratno preprost kot prestop meje med Francijo in Nemčijo – po hitri avtocesti in brez kontrole potnih listov.

Ali je torej državljan s pametnim telefonom zastopnik moči, ki smo jo pridobili ali izgubili? Bi se nam moralo tožiti po zatonu ideološke politike ali se moramo počutiti osvobojene tega bremena? In ali se lahko zanesemo, da bo pametni telefon učinkovito novo sredstvo, s katerim bomo branili svoje pravice?

Transparentnost je nova religija

Ali nam državljan s pametnim telefonom lahko vrne vero v demokracijo in demokratične institucije? Dvomim. Pametni telefoni nam omogočajo, da lažje nadzorujemo politike, vera pa pomeni zaupanje v delovanje institucij, ki jih ljudje ne morejo neposredno spremljati in nadzorovati. Ne zaupamo članom svoje družine in prijateljem, ker jih lahko nadzorujemo. Povečane možnosti ljudi za nadzor njihovih zastopnikov ni mogoče kar tako enačiti z zaupanjem v demokracijo. Lenin je bil prepričan, da "je zaupanje dobro, nadzor še boljši", toda boljševiški velikan ni ravno slovel kot demokratičen vladar. In čeprav je današnja kriza morda manj dramatična, kot kažejo raziskave (in trenutne javne razprave), sociolog Niklas Luhmann trdi, da je zaupanje "temeljno dejstvo družbenega življenja", brez katerega človek zjutraj ne bi vstal iz postelje. Jasno je tudi, da večje možnosti državljanov za nadzor oblasti niso prinesle tudi večje vere v demokracijo. Žal večina javnih iniciativ, ki zatrjujejo, da obnavljajo zaupanje v javnosti, v resnici prispeva k nastanku demokracije nezaupanja. Ta tendenca je najbolj opazna v današnji obsedenosti s transparentnostjo.

Transparentnost je nova politična religija, ki jo sprejema večina aktivistov civilne družbe in vedno večje število demokratičnih vlad. Gibanje za transparentnost pooseblja upanje, da bo skupek novih tehnologij, javno dostopnih podatkov in družbenega aktivizma učinkoviteje pomagal ljudem pri nadzoru nad njihovimi zastopniki. Transparentnost je privlačna za različne skupine civilne družbe ravno zaradi vznemirljivega pričakovanja, da bodo ljudje, kadar bodo nekaj "vedeli", zavihali rokave in zahtevali svoje pravice. Kar priznajmo, da je razmah gibanja za transparentnost na številnih področjih dosegel osupljive uspehe. Vladna zakonodaja, ki je od podjetij zahtevala, da razkrijejo tveganja, povezana z njihovimi proizvodi, je kupcem dala moč in pripomogla k varnejšemu življenju (za to se moramo zahvaliti pogosto klevetanemu Ralphu Nadru, ki se je za to potegoval prvi). Zahteva po razkritju je preoblikovala tudi odnose med zdravniki in pacienti, učitelji in učenci. Pacienti znajo bolje izsiliti od zdravnikov, da se vedejo odgovorno, starši pa se morda lažje odločijo, katero šolo bodo izbrali za svoje otroke. Novo gibanje za transparentnost je kupcem dalo moč.

Zato bi logično sklepali, da se bodo vlade, oropane privilegijev tajnosti, nepreklicno spremenile. Postale bodo bolj poštene. Tam, kjer ima oblast preveč skrivnosti, demokracija postane krhka, tudi kadar je že vnaprej jasno, da je izid novih volitev negotov. Le informirani državljani lahko dosežejo, da oblast prevzame odgovornost za svoje delo. Skratka, ni presenetljivo, da

aktivistom, ki se trudijo za demokracijo, toliko upanja vzbuja prav transparentnost, ki naj bi spet obudila zaupanje v demokratične institucije. Kot je zapisal ameriški raziskovalec prava in aktivist Lawrence Lessig v svojem eseju *Proti transparentnosti*: “Kako bi kdor koli lahko nasprotoval transparentnosti? Njena vrednost in koristnost sta tako presunljivo jasni.” Toda četudi je koristnost transparentnosti jasna, ne bi smeli spregledati tveganja, kot odločno trdi Lessig.

Pričakovanje, da bo transparentnost povrnila zaupanje javnosti v demokracijo, temelji na vrsti neutemeljenih sklepov, predvsem na tem, da bi bilo vse drugače, “če bi ljudje vedeli”. Ni tako preprosto. Konec prikrievanja za oblast ne pomeni rojstva informiranega državljana, kot tudi večji nadzor ne zagotavlja, da se bo povečalo zaupanje v javne institucije. Ko so ameriški volivci izvedeli, da so Združene države Amerike začele vojno proti Iraku brez dokazov, da imajo tam orožje za množično uničevanje, na primer, so vseeno še enkrat izvolili predsednika, ki je vojno začel. Italijani so Silvia Berlusconija volili več kot desetletje, čeprav so že dolgo vedeli za njegova hudodelstva, medtem ko so njegovi aktivistični nasprotniki upali, da bo že vedenje zadostovalo, da se ga bodo znebili. Toda v politiki “vedeti vse” še vedno pomeni vedeti različne stvari. In dejstvo, da so vlade prisiljene razkriti podatke, še ne pomeni, da ljudstvo ve več ali bolje razume. Zasipanje ljudi z informacijami je preizkušena metoda, da bodo ti ostali neinformirani. Če mi ne verjamete, vprašajte svojega računovodjo. Povedal vam bo, da davčnega inšpektorja od preverjanja, kako posluje tvoje podjetje, najlaže odvrneš tako, da mu daš na voljo vse dostopne podatke, ne le potrebnih in koristnih. Pri odnosu med zaupanjem in nadzorom je vprašanje še bolj zapleteno. Ali nadzor ustvarja zaupanje ali ga le nadomesti? Ali avtoritarne vlade povečujejo svoje zmožnosti nadzora družbe le zato, da bi ji ta bolj zaupala?

V nasprotju z zagotavljanjem zagovornikov transparentnosti, ki vztrajajo, da je zahtevo po odprtosti oblasti mogoče uskladiti z varovanjem zasebnosti državljanov, trdim, da popolnoma transparentna vlada pomeni popolnoma transparentnega državljana. Ne moremo zahtevati, da je vlada popolnoma transparentna, ne da bi pri tem žrtvovali svojo zasebnost. V nasprotju z zagovorniki transparentnosti, ki so prepričani, da politika popolne odprtosti izboljša kakovost javnih razprav, menim, da preveliki odmerki informacij javne razprave še bolj zapletejo in premaknejo njihovo žarišče z etične kompetentnosti državljana na njegove sposobnosti na kakem drugem področju. V nasprotju s pričakovanji gibanja za transparentnost, da bodo razprave v javnosti zaradi popolne dostopnosti vladnih informacij razumnejše in manj prežete s strahom, trdim, da bo

poudarek na transparentnosti le spodbudil razmah teorij o zaroti. Nič ni bolj sumljivo kot zagotavljanje, da je transparentnost popolna. In nihče ne more zares trditi, da naše razprave ne bodo v senci preganjavnice, ko bo oblast postala transparentnejša. Razmah gibanja za transparentnost lahko spremeni demokratično politiko, vendar bi morali biti prepričani, da soglašamo s spremembami. Ali gibanje za transparentnost zmore povrniti zaupanje v demokratične institucije ali, ravno nasprotno, bo “nezaupanje” zaradi njega postalo značilnost demokracije?

Družba vohunov

Odločilno je, da naša skrajna osredotočenost na transparentnost vpliva na delovanje demokracije. Morda celo prispeva k spreminjanju parlamentarne demokracije v politični režim, omejen le na nadzor državljanov nad izvršilno oblastjo. Gibanje za transparentnost v nasprotju z javno razglašanim ciljem obnove zaupanja v demokratične institucije morda pospešuje preoblikovanje demokratične politike v izrabljanje nezaupanja. Politika transparentnosti ni alternativa demokracije brez možnosti izbire, temveč jo opravičuje ter briše razliko med demokracijo in novim rodом avtoritarnih, trgu naklonjenih režimov. Ni presenetljivo, da kitajski voditelji navdušeno podpirajo idejo o transparentnosti. Zato pa nasprotujejo tekmovanju med strankami in idejami ter iskanju alternativ komunistični vladavini.

Britanski filozof in družbeni teoretik Jeremy Bentham je ob koncu 18. stoletja predstavil institucionalno obliko, ki jo je poimenoval *panoptikum*. Osnovna ideja je bila, da bi čuvaju dovolili, da bi opazoval vse gojence v neki instituciji, bodisi zaporu, šoli ali bolnišnici, ne da bi ti imeli možnost ugotoviti, ali jih kdo opazuje ali ne. Panoptikum je kmalu postal simbol sodobnega razumevanja moči kot nadzora nevarnih oseb ali skupin. Slavne antiutopije 20. stoletja – opisane v *Pogumnem novem svetu* Aldousa Huxleyja, *Mi Jevgenija Zamjatina* in *1984* Georgea Orwella – so na splošno zgodbe o transparentnih družbah, v katerih ima oblast popoln nadzor. Za oblast je vsevednost utopija popolne moči.

Ideja o “goli” družbi so sanje vseh vlad, ideja o goli vladi in razgaljenih institucijah pa izpolnjena želja številnih aktivistov za demokracijo. Pobude, kot je poljska *kar plačaš, to dobiš*, pobuda za odprto vlado ali radikalni politični poskusi, kot je WikiLeaks, so najboljši dokaz trditve, da ljudje, oboroženi s pravimi informacijami, lahko dosežejo, da oblast prevzame odgovornost. Pogosto navajani stavek Louisa Brandeisa, da “je

sonce menda najboljše razkužilo”, zgoščeno povzame filozofijo gibanja za transparentnost. Njegov namen je oblikovati nasprotje panoptikuma, v katerem oblasti ne bi nadzirale družbe, temveč družba oblast. Totalitaristično utopijo o ljudeh, ki vohunijo po naročilu vlade, je nadomestila napredna utopija o ljudeh, ki vohunijo za vlado.

Vendar je narobe to, da je vohunjenje pač vohunjenje ne glede na to, kdo vohuni in za kom (tako kot v podganji dirki žal še vedno zmaga podgana). Naj se odpravimo pravici do zasebnosti, da bomo imeli boljše javne usluge? Je to kaj bistveno drugače od zahteve totalitarnih režimov, ki predpisujejo, kako bo volil posameznik, da bodo dosegli nacionalno veličino in večjo enakost v družbi? Razprave po objavi korespondence po WikiLeaksu so popolnoma razgalile moralne razsežnosti vojne proti prikrievanju. Vlade praviloma nadzorujejo ljudi. Kadar poskrbiš, da ta dejanja postanejo transparentna, svetu razkriješ tudi, s katerimi državljani so se pogovarjale oblasti ali jih nadzirale. Nemogoče je objaviti pristno dokumentacijo, ne da bi ogrozili vladne vire. In nemogoče je odpreti državne arhive, ne da bi prebrali informacije, ki jih je vlada zbrala o svojih državljanih. Odpiranje tajnih policijskih arhivov v postkomunističnih družbah je klasičen primer dilem vsake politike razkrivanja. Bi morali vsi vedeti, kaj so drugi počeli v komunističnem obdobju? Bi morali odpreti le kartoteke javnih oseb? Kako zanesljivi so podatki, ki jih je zbrala tajna policija? Bo vedenje o drugih družbi prineslo etično očiščenje ali pa ga bodo izkoriščali le za kompromise v umazanih političnih igricah? Na ta vprašanja ni lahko odgovoriti.

Sodobna družba temelji na upanju, da bomo nekega dne zaupali tujcem in institucijam, kot da bi bili člani naše družine. Nedavne izkušnje pa kažejo, da je resnica ravno nasprotna. Do svoje družine smo začeli kazati nezaupanje, ki je bilo nekoč uperjeno proti zločincem. Priče smo temu, kako kombinacija nezaupanja in novih tehnologij preoblikuje naše zasebno življenje. Nezaupanje je zdaj tudi v družinskih odnosih edina možnost. Odvetniki celo trdijo, da tehnologija spreminja ločitev v oboroževalno tekmo. Kuhinje in spalnice so zdaj posejane z mikrofoni kot ameriško veleposlaništvo v Moskvi v času hladne vojne. Čeprav naj bi torej zagotavljanje transparentnosti povrnilo zaupanje v javne institucije, je v resnici razširilo nezaupanje na področje zasebnega življenja.

Doba medijske propagande

Nekdanji ameriški senator in intelektualec Daniel Patrick Moynihan je med prvimi analiziral vpliv vladnega prikrievanja na to, koliko družba

zaupa vladnim institucijam. Prepričljivo je zagovarjal stališče, da bi prikrivanje morali razumeti kot vse druge predpise. Po njegovem mnenju so med hladno vojno ljudje na oblasti, ki so poskrbeli za velik obseg prikrivanja, negativno vplivali na delovanje ameriške vlade. Izjavil je, da je prikrivanje v McCarthyjevem obdobju pripeljalo do paranoidnega preobrata v ameriški politiki in močno prizadelo pripravljenost državljanov, da bi zaupali svoji vladi. Moynihanovi trditvi, da bi državljani morali poznati celoten profil vlade, da bi ji zaupali, je torej težko oporekati. Toda čeprav ima zahteva po transparentnosti trdno podlago, tudi misel o popolnem razkritju vzbuja pomisleke. Ali ni vsako razkritje hkrati tudi neke druge vrste prikrivanje? So podatki, ki jih oblasti zbirajo v zavesti, da bodo nemudoma prišli v javnost, enako zanesljivi kot tisti, ki jih zbirajo in ob tem vedo, da bodo ostali tajni? Bi bili dokumenti Pentagona (o vietnamski vojni, ki jih je razkril novinar Daniel Ellsberg), recimo, prav tako uspešnica, če bi jih objavila vlada?

Poleg tega dostopnost podatkov ni zagotovilo, da bodo ljudje bolj zaupali postopku odločanja, kajti vsak podatek spremlja tolmačenje. Ameriški republikanci in demokrati ter Muslimanska bratovščina v Egiptu, ki bodo brali iste osnovne podatke, jih bodo različno razlagali, kajti političnega vodenja ni mogoče ločiti od interesov in vrednot odločevalcev. "Vse kaže, da živimo v dobi obsedenosti," sta zapisala antropologa Jean in John Comaroff v spremni besedi k zbirki *Transparentnost in zarote*. "V naši dobi so ljudje skoraj povsod videti obsedeni s transparentnostjo in zarotami hkrati."

Dvoumnost politike zaupanja najbolje ponazarjajo nedavne ruske predsedniške volitve. Decembra 2011 so se državne parlamentarne volitve končale s protesti državljanov. V Moskvi in drugih velikih mestih je na sto tisoče ljudi prišlo na ulice in zahtevalo poštene volitve in resnično možnost izbire. Naraščajoča kriza legitimnosti režima je vlado prisilila, da je z domiselnimi idejami poskusila upravičiti svojo moč. Skovali so bistroumen načrt. Da bi zagotovili pošteno glasovanje, so v Kremlju napovedali, da bodo na vseh voliščih namestili spletne kamere; vsak državljan bo lahko sam spremljal poštenost postopka. Kitajska tiskovna agencija Hsinhua je navdušeno poročala: "Od Kamčatke do Kaliningrada in od Čečenije do Čukotke se je več kot poltretji milijon spletnih deskarjev registriralo za ogled neposrednega prenosa volitev z več kot 188.000 spletnimi kamerami, nameščenimi na več kot 94.000 voliščih na ruskem ozemlju." Po besedah nekega finskega opazovalca je tisto, kar se je dogajalo, "pouk o transparentnosti, prelomnica v zgodovini demokracije in demokratičnih volitev".

Res ni težko dokazati, da je bila namestitev spletnih kamer v času vladavine Vladimirja Putina, kjer vlada odloča, kdo bo kandidiral in kdo ne, samo farsa. Veliko dvoumnejša je bila navzočnost spletnih kamer. Z moskovskega stališča so bile spletne kamere orodje za nadzor vlade: ljudstvu so pokazale, kaj dela vlada. S stališča postkomunističnega ruskega volivca, živečega daleč na podeželju, pa so spletne kamere pomenile nekaj drugega: vlada ve, kako glasujete. Torej je Putin tako rekoč dosegel dvojni uspeh. V očeh Zahoda se mu je posrečilo vzbuditi videz transparentnosti, za večino svojih državljanov pa je bil preteč. Spletne kamere med ruskimi volitvami so bile skratka znamenje transparentnosti in zarote hkrati.

Bolgarija je poleti 2009 dobila novo vlado. Pri vrhu njenega seznama prioritet je bila obljuba odprtosti. Novi premier je v prvih dneh po nastopu položaja izdal odlok, da morajo biti vse razprave ministrskega sveta v 48 urah dostopne na vladni spletni strani. Organizacije civilne družbe so bile navdušene. Posledice pa so bile seveda nepričakovane.

Ministri, ki so vedeli, da bodo vladne informacije skoraj nemudoma objavljene na spletu, so pretirano pazili na svoje besede, da jih ne bi kdo napak razumel. Vlada je kmalu začela uporabljati politiko odprtosti kot nekakšno orodje za odnose z javnostjo. Premier je na sejah vlade napadal svoje nasprotnike ali imel govore. Poleg tega so vse sklepe sprejemali skoraj brez razprave. Nenaravna posledica transparentnosti je bila, da so "resnične" odločitve sprejemali zunaj ministrskega sveta, odprtost pa je le okrepila osebni vpliv premierja.

Os transparentnosti in zarote je morda najočitnejša v značaju in razmišljanju današnjih velikih bojevnikov proti prikrivanju oblasti. Julian Assange, ustanovitelj WikiLeaks, je svojo organizacijo opisal kot "odprt vir demokratične vohunske agencije". Assange v marsičem spominja na junake iz romanov o zarotah Josepha Conrada. V desetinah nedavno objavljenih knjig o Assangeu, da ne omenjamo njegove avtobiografije, zavzeti borec za transparentnost daje vtis skrivnostnega, avtoritarnega lika, ki ga daje preganjavica. Človeka, ki bi ga lahko občudovali, ne bi pa mu mogli zaupati. Za Assangea je prevara postala strast in poklic. Njegova najljubša strategija je enačenje demokratičnih in avtoritarnih vlad; zanj so vse vlade avtoritarne. Bi Assangeev pogled na svet lahko bil začetek vnovične vere v demokracijo?

V trenutku, ko bi morale biti vladne informacije nemudoma dostopne vsem, vrednost informacij pade, poveča pa se njihov pomen, če jih razumemo kot orodje za manipuliranje z javnostjo. Spomnite se samo, kako govorijo gangsterji v filmskih kriminalkah, kadar vedo, da so v njihovih sobah nameščeni mikrofoni. Razločno govorijo o vsakdanjih rečeh, hkrati

pa si pod mizo izmenjujejo tajna sporočila. Tako v dobi transparentnosti ravnajo vlade. Ponuja se nam vprašanje, zakaj poplava informacij ne vpliva na kakovost demokracije. Michel Foucault je v svoji raziskavi o govorjenju resnice v stari Grčiji opozoril, da govorjenja resnice ni mogoče skrčiti na to, da državljani izvedo nekaj, česar prej niso vedeli. Presenetljivo je, da je resnica v politiki nekaj, kar vsi vedo in česar si nihče ne upa povedati ali temu posvečati pozornosti. Ljudje res ne potrebujejo dodatnih podatkov za spoznanje, da se širi neenakost ali da s priseljenci ravnajo grdo. Zaradi objav na WikiLeaksu o ameriški politiki nismo izvedeli nič takega, česar prej nismo vedeli. Nasprotno, govor pridobi politični vpliv zaradi odločitve posameznika, da bo prevzel osebno tveganje in se soočil z oblastmi ali skupnostjo, ne zaradi nekakšne "neznane" resnice. Življenje z resnico ni mogoče skrčiti na dostop do popolnih informacij. Spremembo nazadnje povzroči oseba, ki si upa povedati resnico, in ne resnica sama.

Transparentnost in antipolitika

"Lahko ste prepričani, da bo v bližnji prihodnosti nekdo izdelal program, zaradi katerega bo politikom skoraj nemogoče govoriti laži," mi je na pol v šali rekel prijatelj Scott Carpenter, pomočnik direktorja Google Ideas. Google je pred kratkim ustanovil Google Ideas, skupino strokovnjakov, s katero nameravajo tehnologijo uporabiti v korist državljanov. Politika že leta velja za umetnost, kako ljudem povedati tisto, kar želijo slišati. Carpenter trdi, da v dobi transparentnosti to ne bi več smelo biti mogoče. Osnovna ideja je, da bi novi program spremljal vse izjave in stališča nekoga politika o določenem vprašanju, in ko bi politik spremenil stališče in začel omahovati, bi ga volivec lahko kaznoval za oportunitizem. In ne le to, vedeli bi, s kom se neki politik srečuje, kdo financira njegovo kampanjo in ali so njegova soproga in otroci v upravnih odborih družb, ki jim je vlada naklonjena.

Transparentnost je torej prej nasprotnica prevar in laži kot prikrivanja. Obljuba, da bo družba transparentna, ni nič boljša kot obljuba, da bomo imeli znanstvenofantastični stroj za resnico. Gre za obljubo družbe brez laži. Nikoli ne bo mogoče pregnati vseh lažnivcev, lahko pa preženemo laž in njen vpliv na rušenje družbe. V rastočem pričakovanju, da bo transparentnost izboljšala družbo, vznemirja nekaj, kar je pred skoraj sto leti pripomnil T. S. Eliot: "Zagovorniki transparentnosti sanjarijo o tako popolnem sistemu, da nikomur ne bo treba biti dober." Tu zaupanje ne izvira iz skupnih ciljev, izkušenj ali določene etike, temveč iz

obvladovanja institucionalnih modelov. Namesto da bi verjeli v možnost, da demokratična družba sama odpravi napake, verujejo v nastanek družbe, ki ne bo delala napak.

Če so razsvetljski filozofi nekoč poskusili razumeti človeka, njegovo srce, um in strahove, se novi rod demokratičnih reformistov ne zanima več za ljudi. V njihovem svetu institucij in pobud je to, da si človek premisli, le znamenje političnega oportunitizma. Toda ali ni možnost, da si premislimo, bistvo demokratične politike? Je zanjo pomembnejša doslednost kot pripravljenost spremeniti mišljenje na podlagi novih informacij ali spremenjenih okoliščin? Predstavljajte si, kakšen bi bil svet, če Woodrow Wilson ali Franklin Delano Roosevelt ne bi vnovič razmislila o svoji poprejšnji zaobljubi, da Amerika ne bo aktivno sodelovala v vojni. Izvirni greh gibanja za transparentnost je ravno zanemarjanje psihološke zapletenosti demokratične politike.

Past, v katero se je ujelo reformistično gibanje, katerega cilj je transparentnost, je sklep, da je dovolj, če vemo, kdo politikom daje denar in s kom hodijo na večerjo, in že bomo imeli jasno sliko o postopku odločanja. Dejstvo, da je neki kongresnik, na primer, od dobavitelja vojaške opreme prejel 50.000 dolarjev, preprosto ne more biti dokaz, da je ravno ta donacija zagotovila zakonodajalčevo podporo povišanju obrambnega proračuna. Toda v sedanji dobi transparentnosti ljudi pogosto mika, da bi ubrali bližnjico. "Povejte mi, kdo so njegovi donatorji, in povem vam, kakšna je njegova politika" je obžalovanja vreden opis današnjega političnega okolja. Toda politike ni mogoče tako poenostaviti. Vse te nove informacije in vrhunska digitalna tehnologija ne pripomorejo k boljšemu razumevanju demokratične politike. Nasprotno, tak pristop je dokaz tveganja, da bo javnost na svoje predstavnike začela gledati kot na nevarne zločince, ki bi jih morali noč in dan nadzirati. Vprašljivi sklep, da zaupanje temelji predvsem na možnosti nadzora nad politiki, je katastrofalno pripomogel k temu, da se najbolj nadarjeni in civilni družbi naklonjeni državljani zgrozijo že ob misli, da bi kdaj šli v politiko. Je mogoče povrniti vero v demokracijo, če s politiki ne bomo ravnali kot z voditelji naroda, temveč kot z ljudmi, ki jim samodejno ne zaupamo?

"Kadar resnično želimo izvedeti, kako gre svetu," je nekoč zapisal filozof in pisec kriminalk G. K. Chesterton, "se je pametno odločiti za preizkus, vzeti kak navedek ali pogost stavek iz časopisov in ga obrniti na glavo, ga zamenjati z nasprotno trditvijo in pogledati, ali je tak bolj smiseln." V našem primeru, recimo, ali je bolj smiselno, da bo transparentnost povrnila zaupanje v demokratične institucije ali da bo politiko poenostavila v izrabljanje nezaupanja? Reforma demokracije, osredotočena

na transparentnost, navsezadnje ni alternativa demokracije nezaupanja – izhod, če smemo tako reči – temveč njen najpomembnejši zagovor. Je posledica nesposobnosti povprečnega volivca, da povzroči spremembe in pomembno vpliva na izbiro v demokratični politiki v dobi “brez alternativ”. Molče sprejema dejstvo, da se v demokratični politiki ne spopadajo vizije o “dobri družbi” ali nasprotujočih si interesih in vrednotah. Je preprosto postopek nadziranja vladajočih. Toda transparentno odločanje ni enakovredno dobri politiki. Transparentnost ni privid javnega interesa. Transparentnost je lahko eno od orodij za družbeno reformo, ne more pa biti cilj in vsebina demokratičnih reform. Način, kako se odločamo, ne bo nadomestil temeljnega vprašanja, kaj je najboljše za družbo.

Umik in glas

“Včasih je večja sreča, če te ogoljufajo, kot da ne zaupaš,” je pripomnil Samuel Johnson, ki je bil nor na pregovore in reke. In imel je prav, kajti družba, v kateri vlada nezaupanje, je družba nemočnih državljanov. Veliki ekonomist in družbeni mislec Albert Hirschman v svoji klasični razpravi *Umik, glas in zvestoba* trdi, da obstajata dve rešitvi za slabšanje uslug ali delovanja institucij: umik in glas. Na kratko povedano, za Hirschmana je “umik” rešitev, kadar neko drugo podjetje ali organizacija ponuja boljše dobrine ali usluge. “Umik” lahko posredno in nehote pripomore k temu, da propadajoča organizacija izboljša svoje delovanje. “Glas” pomeni pritoževanje, pošiljanje peticij ali protestiranje z namenom, da bi znova dosegli kakovost, kakršna je bila, preden se je poslabšala. Preprostost umika škoduje glasu, kajti glas v primerjavi z umikom zahteva več truda in časa. In ne le to: da bi bil glas uspešen, je pogosto potrebna skupinska akcija in ga torej lahko ovirajo dobro znane težave pri organizaciji, namreč predstavljanje in nezainteresiranost.

Svetova politike in trga se torej razlikujeta po glasu in umiku. Politika glasu je tisto, kar imenujemo politična reforma. Toda da bi bila uspešna, je treba izpolniti več pomembnih pogojev. Ljudje se morajo biti pripravljeni zavzeti za spremembe v družbi tako, da se počutijo kot njen sestavni del. In da bi glas pravilno deloval, bi morali ljudje strateško sodelovati in se skupaj truditi za spremembe. Zavezanost neki skupini je bistvenega pomena za to, da bo zmedena in metodična politika sprememb pravilno delovala. Trenutno me najbolj skrbi, ker se državljanji odzivajo na neuspehe demokracije podobno kot takrat, ko jih razočara trg. Preprosto se umaknejo. Odidejo iz države, ne volijo več ali oddajo prazno glasovnico.

Državljan s pametnim telefonom v svetu politike ravna enako kot na trgu. Družbo poskuša spremeniti preprosto tako, da jo opazuje in se umakne. Toda bistvo demokratične politike je pripravljenost ostati in spreminjati stvarnost. Družba lahko napreduje le na podlagi temeljnega zaupanja. Zato demokracija brez zaupanja ne more obstajati, politika izrabljanja nezaupanja pa bo povzročila grenki konec demokratičnih reform.

Prevedla Dušanka Zabukovec

Besedilo je odlomek iz knjige Ivana Krasteva *Zaupamo v nezaupanje: Ali demokracija lahko preživi, čeprav ne zaupamo svojim voditeljem?* Objavljamo ga z dovoljenjem avtorja in spletnega omrežja Eurozine, katerega člani smo. Ivan Krastev je predsednik sveta Centra za liberalne strategije, član upravnega odbora Evropskega sveta za mednarodne odnose in član sveta Mednarodnega inštituta za varnostne študije (IISS) v Londonu.